

ALPO JUNTUNEN

PAASIKIVI

GEPOLIITIKKO JA SUOMEN KOHTALON VUODET

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Alpo Juntunen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2021

ISBN 978-951-1-38848-7

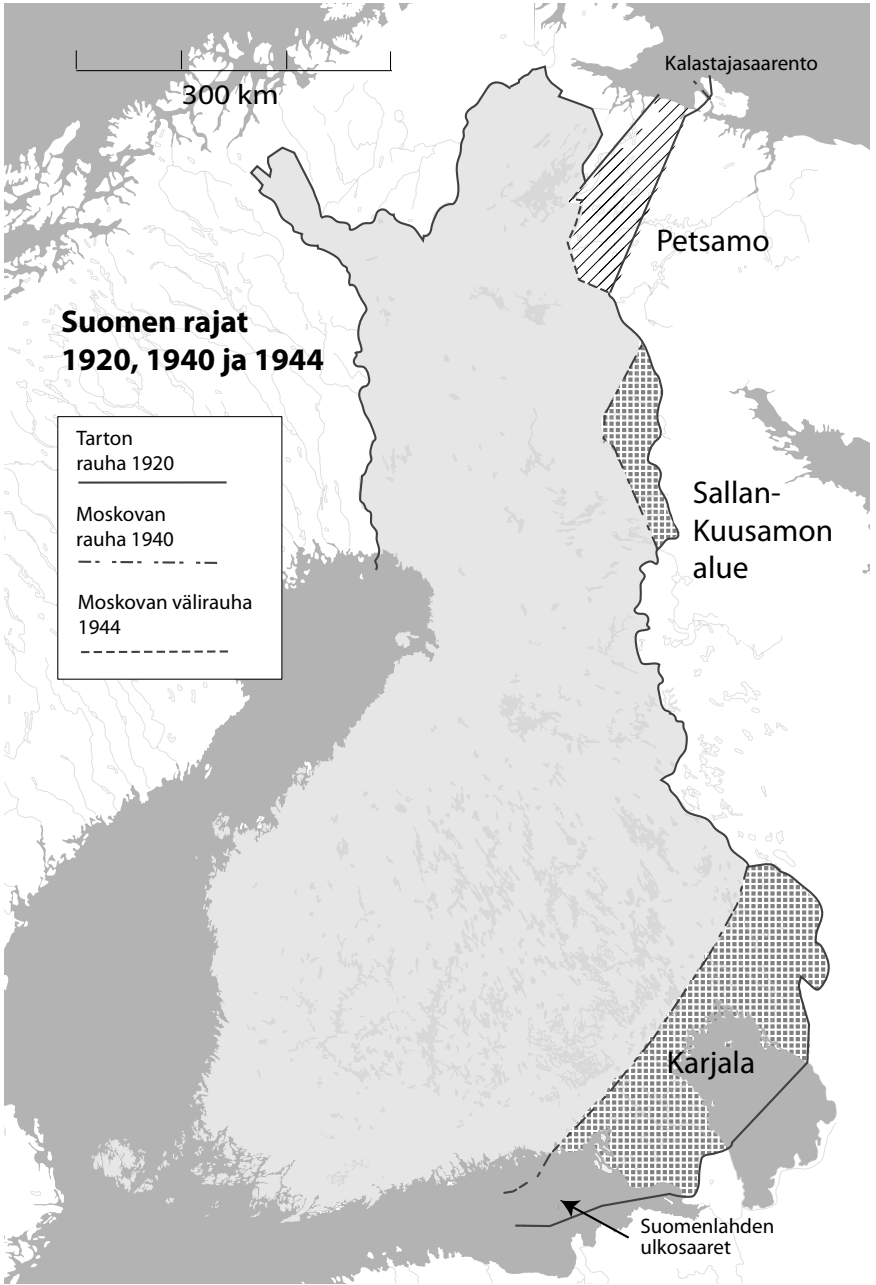
OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2021

Motto

*Maantieteelle me emme voi mitään,
ettekä te voi sille mitään.*

– Stalin Paasikivelle
syksyllä 1939 Moskovassa

Sisällys

Esipuhe	9
Johdanto	11
Geopolitiikka 1900-luvun alussa	13
Paasikiven suhde Venäjään	16
Paasikivi ja geopolitiikka	26
Tarton rauha	35
Valmistautuminen neuvotteluihin	35
Neuvottelut Tartossa	41
Uusi Eurooppa ja Paasikivi	47
Kokenut poliitikko toisen maailmansodan myrskyissä	70
Talvisotaa edeltäneet neuvottelut Moskovassa	70
Sota	97
Rauha	106
Lähettiläänä Moskovassa	131
Jatkosota	157

YYA-mies ja presidentti itäisen geopolitiikan katveessa	193
Suomi-Neuvostoliitto-Seura	193
Pääministeri	197
Presidentti	212
Rauhansopimus	216
Sopimus ystävydestä ja yhteistyöstä	234
Porkkalan palautus	266
Paasikiven linja – geopolitiikkaa vaiko sopeutumista?	280
<i>Viitteet</i>	285
<i>Lähteet ja kirjallisuus</i>	304
<i>Liitteet</i>	310
<i>Henkilöhakemisto</i>	317

Esipuhe

Tämän teoksen idea on kehittynyt pitkän ajan kuluessa. Kiinnostuin J. K. Paasikiven ajattelusta ja hänen suhteestaan geopolitiikkaan ollessani vuosina 1970–1971 stipendiaattina Leningradissa Andrei Aleksandrovitš Ždanoville omistetussa yliopistossa. Tuolloin juhlittiin näyttävästi Vladimir Iljitš Leninin 100-vuotissyntymäpäivää sekä Neuvostoliitossa että Suomessa. Samanaikainen Paasikiven syntymän 100-vuotismuisto sivuutettiin vaatimattomasti. Vuosikymmeniä puhuttiin Paasikiven linjasta, jolla tarkoitettiin hyviä suhteita Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Linjasta kehittyi ulkopoliitiikan doktriini, jolta ei saanut poiketa. Suomen ulkopoliittinen johto ei tuntenut tai ei halunnut hyväksyä Paasikiven politiikan ydintä ja sortui nöyristelyyn.

Mikä sitten oli Paasikiven linja?

Tutkiessani 1990-luvulla Venäjän geopolitiikkaa havaittiin Paasikiven kiinnittäneen siihen huomiota ja aloin pohtia, onko tuo ”filosofia” Paasikiven linjaksi kutsutun ulkopoliitiikan perusta. Tutkiessani venäläistä imperialismia geopolitiittinen näkökulma vahvistui ja katsoin geopolitiikan olevan avain Paasikiven linjan ymmärtämiseksi.

Maantieteen merkitys politiikan perustana vahvistui 1800-luvun lopussa ja seuraavan vuosisadan alussa, jolloin Paasikivi eli nuoruuttaan ja rakensi politiikkaansa. Seuraavina vuosikymmeninä geostrategiset tapahtumat konkretisoituivat Itämerellä, ja Paasikivi seurasi niitä aitiopaikalta Helsingistä käsin.

Tutkimustyöni tuloksena havaitsin Paasikiven oivaltaneen, että Venäjän ja lännen vastakohtaisuus on luonteeltaan geopolitiittista ja että se konkretisoituu Suomenlahdella ja Itämerellä. Siellä päätettäisiin Suomen kohtalo. Tämän ongelman ratkaisuun pohjautui Paasikiven linja.

Tutkimukseni lähteenä ovat olleet Paasikiven päiväkirjat ja hänen oma kirjastonsa, joiden avulla olen tutustunut Paasikiven ajatuksiin. Kiitän Turun yliopiston kirjaston henkilökuntaa ja erityisesti tohtori Panu Turusta ja maisteri Liisa Hilanderia suuresta avusta työskennellessäni kirjaston Paasikivi-salissa.

Kustannusosakeyhtiö Otavaa ja kustannustoimittaja Irja Hämäläistä kiitän käsikirjoituksen tarkastamisesta, hänen korjausehdotuksensa ovat olleet suuriarvoisia tekstin viimeistelyssä.

Otavan Kirjasätiön apuraha on osaltaan auttanut keskittymistä tutkimuksen viimeistelyyn.

Turussa huhtikuussa 2021

Alpo Juntunen

Johdanto

Laajassa Paasikiveä koskevassa tutkimuskirjallisuudessa on lensisijaisena tarkastelun kohteena ollut hänen kehityksensä ja nousunsa valtiomieheksi.¹ Tuolloin on tarkasteltu Suomen historiaa, johon Paasikivi on sijoitettu, ja hänen toimintaansa on arvioitu suomalaisena poliitikkona. Paasikiven muistelmista, päiväkirjoista ja kirjeistä avautuu Paasikiven persoona. Muistelmissaan Paasikivi kertoo mielenkiinnostaan historian filosofiseen ja valtio-opilliseen pohdiskeluun. Niissä on myös subjektiivisia arvioita aikalaisista, politiikasta ja kulttuurista. Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, mikä oli se Paasikiven toiminnan pohja, jolle hän pitkän elämänsä kuluessa rakensi uransa. Maailman ja Suomen historia ovat taustalla, mutta keskiössä on Paasikivi.

Paasikiven elinvuodet 1870–1956 olivat suurten valtiollisten ja yhteiskunnallisten muutosten aikaa. Hän koki Venäjän valtakumouksen, Suomen itsenäistymisen ja kaksi maailmansotaa. Noina vuosikymmeninä ihmismieliä liikuttivat muun muassa sosialismi, kommunismi ja fasismi. Historiaa ja lakia opiskellut Paasikivi seurasi tarkasti aikansa aatteellista kehitystä, jonka yhtenä osana oli geopolitiikka. Muistelija Paasikivi kirjoittaa vähän geopolitiikasta tieteenä, mutta opiskelun ja kokemuksen myötä hän näki Suomen aseman geostrategisena kysymyksenä. Hän piti maantiedettä keskeisenä poliittisena tekijänä, ja häntä on pidettävä suomalaisena geopolitiikkona.

Tämän tutkimuksen päälähteitä ovat Paasikiven päiväkirjat, muistelmat ja Turun yliopiston kirjastoon sijoitettu Paasikivi-kirjasto, joka sisältää yli 7 000 teosta. Päiväkirjat ovat olleet lukuisten tutkijoiden lähteinä, ja niiden rikkaassa materiaalissa riittää vielä paljon tutkittavaa. Kirjasto on toistaiseksi jäänyt vähemmälle huomiolle. Tieteellisesti Paasikiven omistamia kirjoja ovat tarkastelleet Martti Julkunen ja Anneli Kankaanrinta², Kerttu Saarenheimo³ ja Panu Turunen⁴. Yksityiskohtaisimmin kirjaston koostumusta on käsitellyt Panu Turunen, mutta kukaan edellä mainituista ei ole käsitellyt kirjastoa geopolitiikan valossa. Tämä on selitettävissä sillä, että geopolitiikka oli suomalaisen tutkimuksen ulkopuolella toisen maailmansodan päättymisestä Neuvostoliiton hajoamiseen asti.

Suurin osa Paasikiven kirjoista käsittelee historiaa, taloutta ja kansainvälistä politiikkaa mukaan lukien geopolitiikan. Paasikivi oli koko elämänsä ajan innokas lukija, ja hän teki teoksiinsa alleviivauksia ja huomautuksia, jotka valaisevat hänen asenteitaan teosten kirjoittajia ja kirjojen sisältöä kohtaan. Kirjastossa on Caesarista alkaen lukuisten suurmiesten elämäkertoja. Eriytyistä huomiota Paasikivi on kiinnittänyt Napoleoniin, Talle-yrandiin ja von Bismarckiin. Tähän joukkoon voidaan lukea aikalaisten, kuten Józef Piłsudskin, Winston Churchillin, Woodrow Wilsonin ja Josif Stalinin, elämäkerrat ja muistelmat. Toinen keskeinen mielenkiinnon kohde on ollut suurvaltojen kehitys. Sitä koskevaa kirjallisuutta Paasikivi on hankkinut runsaasti Polybioksesta alkaen. Saksan keisarikunnan nousu 1800-luvulla on häntä hämmästyttänyt. Ymmärtääkseen sitä hän on tutkinut saksalaisia historioitsijoita, kuten Paul Rohrbachin teoksia⁵, joissa keskeisenä tarkastelun kohteena ovat Saksan ja Venäjän suhteet. Juuri Venäjä oli Paasikiven suurin mielenkiinnon kohde alkaen sotilaspolitiikasta ja ulottuen maan hallitsijoiden, kuten Katariina II, rakkauselämään.

Geopolitiikka 1900-luvun alussa

Krimin sodan jälkeistä periodia ensimmäiseen maailmansotaan saakka kutsutaan imperialismiin aikakaudeksi. Tuolloin suurvallat kilpailivat maailmanherruudesta. Tuolla 1800-luvun lopulle eurooppalaiset suurvallat ja Pohjois-Amerikan Yhdysvallat olivat alistaneet koko maailman poliittisesti ja kulttuurisesti. Suurvaltojen ehdoilla oli tapahtunut globalisaatio. Kyse oli maa- ja merialueista sekä raaka-ainearvoista. Tuo kilpailu synnytti käsitteen poliittinen maantiede. Eri suurvaltoja edustaneet tiedemiehet perustelivat imperialismia tieteellisesti. Pyrittiin osoittamaan, kuinka maantieteelliset tekijät vaikuttavat politiikkaan ja kuinka maat sopeuttavat politiikkansa luonnon asettamiin ehtoihin. Haluttiin löytää ehtoja, jotka loivat deterministisiä linjoja maailman kehitykselle. Amerikkalainen Alfred Theodor Mahan (1840–1914) piti merien ja rannikoiden hallitsemista ensisijaisena kilpailtaessa maailman herruudesta. Hänen mielestään merikansat olivat sisämaiden asukkaita etevämpiä ja heille kuuluu maailmanherruus. Historialle on ominaista meri- ja mannervaltojen keskinäinen kilpailu, joka korostuu kamppailussa rannikkoalueiden hallinnasta. Britti Halford Mackinder (1861–1947) kehitti niin sanotun ydinmaateorian, jonka mukaan maailman keskustassa on Euraasia. Tätä Mackinder kutsui *heartlandiksi* eli ydinmaaksi. Sen hallitseminen on pohjana maailman herruudelle. Maailmanpoliittisen tasapainon säilyttämiseksi meri- ja rannikkovaltioiden on

estettävä voimakkaan mannervaltion eli Saksan ja Venäjän liiton muodostuminen.

Ruotsalainen Rudolf Kjellén (1864–1922) kehitti anglosaksisen meren herruutta korostavan opin vastapainoksi Saksan ja Itävalta-Unkarin johtaman mannervaltakäsitteen. Saksalaiset Friedrich Ratzell (1844–1904) ja Karl Haushofer (1869–1946) pitivät tärkeänä laajojen raaka-ainealueiden hallitsemista.⁶ Venäjällä geopolitiikka liittyi tiedeakatemian jo 1700-luvulla aloittamaan laajan maan tutkimiseen ja hyödyntämiseen. Seuraavalla vuosisadalla panslavistit Nikolai J. Danilevski (1822–1885) ja Konstantin N. Leontjev (1831–1891) pitivät omaa kulttuuriaan ja kansaansa muita parempana ja halusivat vieraat pois Venäjältä. Tultaessa 1900-luvulle tärkeintä oli perustan luominen venäläiselle imperialismille. Tukemalla asutuspolitiikkaa haluttiin kehittää maan talouselämää. Tämän linja merkittävin tutkija oli V. P. Semjonov-Tjan-Šanski (1870–1942).

Suomessa tämän linjan seuraajia olivat Toivo T. Kaila (1884–1961) ja J. G. Granö (1882–1956). Toivo T. Kaila opiskeli ja työskenteli useita vuosia Venäjällä ja julkaisi vuonna 1914 tutkimuksen *Euroopan Venäjän väestön siirroista XIX vuosisadan lopulla*.⁷ J. G. Granö puolestaan tutki Venäjän Keski-Aasiaa ja Mongoliaa, jonne Venäjä pyrki laajentumaan 1900-luvun alussa. Myöhemmin Granö osallistui asiantuntijana Tarton rauhanneuvotteluihin, ja hänellä oli läheiset suhteet Paasikiveen aina tämän vuonna 1956 tapahtuneeseen kuolemaan saakka.⁸

Ensimmäinen maailmansota ja sitä seuranneet vallankumoukset mullistivat Euroopan tasapainoon perustuneen poliittisen järjestelmän, ja siksi julkisuudessa alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota valtioiden suhteissa tapahtuviin muutoksiin. Maailmansodan myötä geopolitiikka muuttui luonnon-tieteestä strategian aputieteeksi. Geopolitiikka tuli suorastaan muotitieteeksi, jonka kautta uskottiin voitavan katsoa tulevaisuuteen. Ajan ideologiat sosialismi, kommunismi ja natsismi

katsoivat myös tulevaisuuteen ja halusivat, että niiden tavoitteita perusteltiin geopolitiikalla. Aikakausi tarjosi kasvualustan geopolitiikkaan perustuvalla ulkopoliitikalle. Itsenäistynyt Suomi seurasi aikaansa ja perusteli aluevaatimuksiaan geopolitiittisesti, mutta suomalaisen sotatieteen puute rajoitti näkökulmia. Paasikiven valtiopäiväkollegan, sovelletun fysiikan professorin Theodor Homénin (1858–1923) toimittama teos *Itä-Karjala ja Kuolan Lappi, suomalaisten luonnon- ja kielentutkijain kuvaamana* oli tutkimus, jonka geopolitiittinen näkökulma väisti sotilasstrategian.⁹ Tätä Paasikivi piti puutteena, sillä kuten edellä on esitetty, hän tarkasteli nuoruudestaan alkaen Suomen ja Venäjän suhdetta geopolitiittis-strategisena kysymyksenä.

Paasikiven suhde Venäjään

J. K. Paasikiven Venäjä-suhde on kiintoisa, ja sitä on tutkimuksessa tarkasteltu jonkin verran. Hänen Venäjä-kiinnostuksensa näkyy myös siten, että hänen kirjastosaan on runsaasti Venäjää käsittelevää kirjallisuutta venäjäksi, saksaksi, ranskaksi, englanniksi, ruotsiksi ja suomeksi. Neuvostoliittolainen V. V. Pohlekin julkaisi 1980 lyhyehkön katsauksen Paasikiven Venäjä-suhteista.¹⁰ Hän piti Paasikiveä suurena Venäjän ystävänä, joka joutui koko ikänsä taistelemaan suomalaisia Venäjän vihollisia vastaan. Pohlekinin käyttämät lähteet ovat vähäiset ja yksipuoliset. Marxilainen näkökulma ja suomen kielen taitamattomuus ovat myös rajoittaneet tutkimusta. Voidaan yhtyä Tuomo Polvisen mielipiteeseen, että Pohlekinin näkemys on yksipuolinen eikä se syvällisesti avaa Paasikiven Venäjä-suhdetta.¹¹

Pitkän elämänsä kuluessa Paasikiven Venäjä-suhde muuttui olosuhteiden ja opiskelun mukaan. Suomen suuriruhtinaskunnan ja keisarikunnan väliset suhteet vilkastuivat 1860-luvulta alkaen valtiollisen elämän viriämisen myötä. Samanaikaisesti nationalismi vahvistui Suomessa ja Venäjällä. Suomen ylimässä valtiojohdossa ja elinkeinoelämän piirissä nähtiin tarpeellisena lisätä venäjän opetusta. Kieli- ja matkastipendejä alettiin myöntää muillekin kuin venäjän opettajiksi haluaville. Näillä toimilla lisättiin kiinnostusta venäjän kielen oppimista kohtaan. Selvänä tavoitteena oli myös padota Venäjän kansallisten piirien

epäluuloa Suomen autonomiaa kohtaan. Ottamalla aloite omiin käsiin haluttiin välttää yhteentörmäykset, joihin oli jouduttu Puolassa ja Baltiassa.¹² Kyseessä oli siis geopoliittinen Suomen aseman varjeleminen.

Johan Gustaf Hellstén, vuodesta 1885 Juho Kusti Paasikivi, syntyi 27.11.1870. Paasikiven nuoruusvuodet sattuivat vaiheeseen, jolloin venäjää suosittiin ja kielen taitajilla oli kysyntää. Päästyään ylioppilaaksi vuonna 1890 Hämeenlinnan lyseosta Paasikivi aloitti opintonsa Helsingin yliopistossa ja valitsi pääaineekseen Venäjän kielen ja kirjallisuuden. On huomattava, ettei opiskelu lähtenyt nollatasolta, sillä hän oli opiskellut venäjää jo koulussa ja kirjoittanut sen vapaaehtoisesti ylioppilaskirjoituksissa. Ylioppilastodistuksessa hänellä oli venäjästä 10. Paasikivi on myöhemmin antanut ymmärtää, että hän piti venäjää välttämättömänä tulevaisuuttaan silmällä pitäen. Hän halusi historian-tutkijaksi, ja siksi venäjän taito oli tarpeellinen.

Hänen historian opettajansa K. O. Lindeqvist oli vuonna 1886 julkaissut isonvihan aikaa koskevan väitöskirjan *Suomen oloista ison vihan aikana* käyttämättä venäläisiä lähteitä. Tästä häntä myös kritisoitiin. Lindeqvist oli innostava opettaja, ja hän sai monet oppilaistaan opiskelemaan historiaa. Paasikiven lisäksi heitä olivat tulevat ammattihistorioitsijat, kuten Uno L. Leh-tonen, Gunnar Palander-Suolahti ja Kaarlo Blomstedt.¹³ Paasikivi ylläpiti suhteita Lindeqvistiin vuosikymmenien ajan. Sitä osoittaa hänen kirjastossaan oleva Lindeqvistin vuonna 1912 julkaistu *Yleinen historia*, vuonna 1916 julkaistu *Suomen historia* sekä hänen väitöskirjansa täydennetty painos vuodelta 1919.

Paasikivi kertoi hieman ennen kuolemaansa vuonna 1956 ystävälleen, piispa Eelis Gulinille koulun päättäessään oivaltaneensa tilaisuuden ryhtyä historiantutkijaksi, koska Venäjän arkistoista avautuisivat mielenkiintoiset näkymät suomalaiselle tutkijalle.¹⁴ Yliopistossa Paasikiven venäjän opinnot sujuivat hyvin, ja jo keväällä 1891 hän haki kieliharjoittelustipendiä Venä-

jälle. Stipendinhakijoita oli tuolloin runsaasti. Paasikiven opinto-suoritukset riittivät hakuehtoihin, mutta paikkojen puutteen tähden hän jäi ilman stipendiä. Lohdutukseksi hän ja muut hakijat saivat rehtorin käyttövaroista 50 markan apurahan. Paasikivi otti kuitenkin lahtelaiselta kauppias K. V. Kunnakselta lainan, jonka turvin hän oleskeli Novgorodissa puoli vuotta.¹⁵ Lainan ottaminen osoittaa Paasikivelle myöhemminkin ominaista peräänantamattomuutta. Hän oli todella halukas oppimaan venäjää ja tuntemaan maata.¹⁶

Stipendikausi nuorena ylioppilaana teki häneen lähtemättömän vaikutuksen. Hän toteaa Venäjän erilaisuuden Suomeen verrattuna ja osoittaa arvostavansa venäläisiä kulttuurikansana. Hänen suhteensa Venäjään oli myönteinen koko hänen elämänsä ajan ja tuli vaikuttamaan hänen politiikkaansa, vaikka hän ei hyväksynytäkään vallankumousta ja bolševismia.¹⁷ Hänen asenteensa Venäjään ja venäläisiin oli erilainen kuin esimerkiksi P. E. Svinhufvudin ja Arvi Korhosen, jotka suhtautuivat Venäjään ja venäläisiin kielteisesti.

Historian opinnoissa Paasikivi ei päässyt tutkimaan haluaansa Venäjän historiaa. Kiinnittämättä huomiota oppilaansa tavoitteisiin ja kielelliseen valmiuteen professori Ernst G. Palmén antoi laudaturtyön aiheeksi *Tietoja Ylä-Hollolan kihlakunnan läänityksistä ajanjaksolla 1654–1680*. Tutkielma valmistui talvella 1892–1893. Sen tultua hyväksytyksi Paasikivi joutui kaksipäiväiseen suulliseen tenttiin ja sai vastata molempina päivinä 2,5 tuntia professorin kysymyksiin. Paasikiven mukaan hän ei ollut kokenut koskaan aikaisemmin vastaavanlaista painetta. Kirjeessään morsiamelleen hän kertoi onnellisesti suorittaneensa tutkinnon, josta kenellekään ei ollut hyötyä. Tuomo Polvisen mukaan tutkielma oli lähinnä lähdereferaatti, jonka tieteellinen arvo jäi vähäiseksi. Aiheen määrääminen liittyi professori Palménin ohjelmaan teettää oppilailtaan taloushistoriaa koskevia paikallisia selvityksiä. Paasikivelle aihe ei ollut mieluinen, ja voidaan kysyä, vieroittiko

professorin asenne hänet tutkijan tieltä. Myöhemmin Palmén ja Paasikivi kohtasivat poliitikkoina eikä heidän suhteensa ollut hyvä. Palmén piti Paasikiveä itsetietoisena nousukkaana.¹⁸

Palménilla oli myös geopolittisia näkemyksiä, joita Paasikivi ei hyväksynyt. Suomen itsenäistyttyä Palmén teki esityksen Suomen rautateiden raideleveyden muuttamisesta länsieurooppalaiseksi. Tähän asti Suomen rautatiepolitiikka oli ollut alistettu Venäjälle. Tästä oli osoituksena muun muassa Suomen osallistuminen Nevan rautatiesillan rahoittamiseen. Raideleveyden muutoksella suomalainen kalusto olisi toimintakykyinen Länsi-Euroopan radoilla. Samalla poistettaisiin yksi Suomen Venäjään liittyvä side. Suomi olisi liitettävä tiukemmin länteen ja itäisiä yhteyksiä oli heikennettävä. Esitys ei saanut tukea, sillä Suomessa ymmärrettiin Venäjälle johtavien rautatieyhteyksien tärkeys, joka pohjautui maantieteellisiin ja taloudellisiin faktoihin.¹⁹

Tutkielman valmistumisen aikoihin Paasikivi oli päässyt mukaan politiikkaan ja oli solmimassa avioliittoa. Tuolloin hän katsoi oikeustieteen opinnot hyödyllisiksi ja juristin leivän historioitsijan leipää leveämmäksi.²⁰ Historiasta Paasikivi ei kuitenkaan luopunut, vaan se pysyi hänen intohimoisena harrastuksestaan elämän loppuun saakka.²¹

Historia ei ollut hänelle pelkää tapahtuminen tarkastelua, vaan hän oli kiinnostunut historiasta tutkimuksena. Tätä osoittaa, että hän vielä presidenttiaikanaan luki tarkasti Pentti Renvallin teoksen *Historiantutkimuksen työmenetelmät*.²² Erityisesti häntä näyttää kiinnostaneen tiliasiakirjojen käyttö lähteinä ja rakennekokonaisuuksien kehityksen selvittäminen.

Vanhasuomalaisena poliitikkona Paasikivi halusi säilyttää hyvät suhteet Venäjään. Hän ei hyväksynyt aktiivista vastarintaa ja tuomitsi jyrkästi Eugen Schaumanin tekemän kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin murhan. Tultuaan valituksi kansanedustajaksi ensimmäiseen yksikamariseen eduskuntaan vuonna 1907 Paasikivi seurasi J. R. Danielson-Kalmarin määrittelemää

vanhasuomalaista linjaa ja herätti huomiota juridisella ja taloudellisella asiantuntemuksellaan. Valtiokonttorin ylitirehtöörinä (1903–1914) hän oli avainpaikalla asioita käsiteltäessä. Vuonna 1908 oli kiistaa niin sanotuista Nevan miljoonista eli Suomen osuudesta Pietariin rakennettavan yhdysradan kustannuksiin. Juuri kokoontunut eduskunta ei ottanut asiaan kantaa vaan jätti sen senaatin hoidettavaksi. Senaatti maksoi rahat, mutta sai parlamentin moitteet, kun vuonna 1910 käsiteltiin kertomusta valtiovarain tilasta vuodelta 1908. Paasikivi katsoi senaatin menettelleen oikein. Taloudellisia suhteita Venäjään hän piti erittäin tärkeinä. Yhdysliikenne Suomen ja Venäjän rautateiden välillä oli mitä luonnollisin asia, josta olisi suurta hyötyä Suomen elinkeinoelämälle. Suomen radoilla oli myös toteutettava yhdysliikenteen vaatimat tekniset uudistukset, joihin Suomen valtion olisi myönnettävä rahat. Hän totesi:

Lisäksi minusta tuntuu, että sillä ajatuksella, joka Venäjän puolelta on tässä asiassa esiintuotu, nimittäin että sotilaalliset, strategiset edut vaativat tällaista yhdysliikennettä, voi olla perää. Minusta näyttää, että koska tämä vaatimus on yksi niistä – sanoisinko harvoja vaatimuksia, joilla on todellinen perustus, ei olisi syytä meidän puolelta ryhtyä sitä asiallisesti vastustamaan.

Eduskunta kuitenkin kieltäytyi maksamasta summaa, mutta se otettiin keisarillisella määräyksellä Suomen valtiorahastosta. Kun pari vuotta myöhemmin eduskunnassa keskusteltiin Venäjän yleisesikunnan aloitteesta syntyneestä hallituksen esityksestä rakentaa rata Pietarista Karjalan kannaksen halki Vaasaan, suunnitelma nostatti eduskunnassa vastarintaa. Paasikivi kannatti radan rakentamista, sillä hänen mukaansa Suomen oli otettava huomioon Venäjän puolelta esiintuodut sotilaalliset ja strategiset näkökohdat. Hän piti radan rakentamista tarpeellisena paitsi strategisten seikkojen tähden myös Kannaksen itä-

osien kehittämisen kannalta. Paasikiven perustelut olivat niin vakuuttavat, että eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen.²³

Vanhasuomalaisen Venäjä-mielisyyden ohella Paasikivellä oli yhteyksiä perustuslaillisiin, ja hän kertoo muistelmissaan:

Eräänä päivänä talvella 1911 istuimme eduskunnan täysi-istunnon jälkeen puhemiehen huoneessa eduskuntatalossa Heimolassa kolmestaan: puhemies Svinhufvud, edustaja Jonas Castrén ja minä. Polttelimme sikareja ja keskustelimme silloisesta surullisesta valtiollisesta tilanteesta. Yhtäkkiä Svinhufvud sanoi: ”Tämä elämä ei mene. Me tuhoudumme, elleimme pääse Venäjältä eroon.” Minä: ”Miten luulet meidän pääsevän Venäjältä eroon?” Svinhufvud: ”Sitä en tiedä, mutta yhdellä tai toisella tavalla sen täytyy tapahtua.” Siitä syntyi pitempi keskustelu. Castrén kannatti Svinhufvudia, joka korosti: ”Venäläiset tekevät meistä täydellisesti lopun, jos jäämme Venäjän yhteyteen. Ne kuristavat meidät.” Olimme yhtä mieltä, että jos mahdollisuus itsenäisyyteen ilmaantuisi, sitä oli yritettävä käyttä.²⁴

Paasikiven ja Svinhufvudin Venäjä-suhteet pysyivät erilaisina vuosikymmenet. Tästä kertoo Paasikiven päiväkirjamerkintä 16.2.1923:

Svinhufvud puhui vanhasta ajatuksestaan, että venäläiset on saatava pois Pietarista. Jos jäävät sinne, niin eivät voi olla hyökkäämättä meidän päällemme, kun pääsevät jaloilleen. Samoin Wiron ja muiden baltilaisten valtioiden päälle, joiden itsenäisyyden säilymisestä taas meidän itsenäisyytemme riippuu (ainakin suureksi osaksi). Svinhufvud lausui: Jälkipolvet tulevat syyttämään nykyistä polvea, ellei se koeta saada Karjalan ja Pietarin kysymystä ratkaisuun, koska epävarmaa on, milloin tulevaisuudessa jälleen tulee tällaiset suotuisat olosuhteet, jollaiset nyt näinä vuosina – Venäjän rappeutumisen vuoksi – on ollut olemassa.²⁵

Muistelmat oli kirjoitettu muistiinpanojen pohjalta, joten edellä olevan tarinan voidaan katsoa heijastavan aikakautensa todellisuutta. Paasikivi oli säilyttänyt vielä niin sanotun toisen sortokauden aikana lojaalisuutensa hallitsijaa ja Venäjää kohtaan.

Paasikiven mukaan vanhasuomalaisen piirissä ei otettu valtiollista itsenäisyyttä laskelmiin vuosina 1910–1913. He olivat valmiit maksamaan niin sanotut sotilasmiljoonat, rahat, jotka oli määrätty Suomen maksettavaksi Venäjän valtion kassaan korvauksena siitä, että Suomen armeija oli lakkautettu eikä Suomella ollut kuluja omasta puolustuksestaan. Perustuslailliset, ruotsalaiset ja sosiaalidemokraatit eivät halunneet maksaa, koska laki oli heidän mielestään syntynyt Suomen lainsäädännön vastaisesti. Sotilasmiljoonista kehkeytynyt riita johti lopulta kokoomushallituksen hajoamiseen. Paasikiven mielestä senaatin jäykkyys oli omiaan huonontamaan suhteita Venäjään. Vaikka Suomen oma armeija oli lakkautettu, eikä sitä haluttu perustaa uudelleen, Suomen oli osallistuttava valtakunnan yhteiseen puolustukseen. Valtiokonttorin ylitirehtöörinä hän piti virheenä riidan nostattamista sotilasmiljoonista. Seurauksena oli vain maiden suhteiden huonontuminen.²⁶

Hän katsoi Venäjän tarkastelevan Suomea geostrategian kannalta. Suomi vartioi idän ja lännen välistä reittiä Itämerellä, ja keisarikunnan ja suuriruhtinaskunnan raja oli noin 30 kilometrin etäisyydellä Pietarista. Paasikivi ei hyväksynyt ministerineuvoston puheenjohtajan P. A. Stolypinin panslavistista pyrkimystä lisätä Venäjän turvallisuutta alistamalla Suomi täysin Venäjän alaiseksi. Muistelmissaan hän viittaa Sergei Witten mainintaan, että panslavistisella politiikallaan Nikolai Bobrikov, Franz A. Seyn ja P. A. Stolypin vahingoittivat Venäjän ja Suomen suhteita. Venäjälle olisi riittänyt, että valtakunnan puolustus olisi tällä taholla turvattu. Tätä geopolittista seikkaa eivät vallankumous ja kaksi maailmansotaa ole muuttaneet.²⁷

Maailmansodan puhjettua Paasikivi oli ehdottoman lojailiuden kannalla. Hän ei kuulunut kagaaliin eikä jääkäriiliikkeen tukijoihin, mutta hänellä oli yhteyksiä eri tahoille. Kansallispankin pääjohtajana vuodesta 1914 alkaen hän seurasi sodan vaikutuksia liike-elämään. Maailmansodan puhkeaminen vaikutti välittömästi Suomen asemaan, mutta konkreettiset seuraukset jäivät vähäisiksi aina vuoteen 1917. Venäjän tappio ja bolševikkivallankumous seurauksineen järkyttivät Paasikiveä kuten monia muitakin. Barbaria oli päässyt valtaan ja uhkasi koko sivistynyttä maailmaa. Selvät merkit tuosta oli nähtävissä Suomen sisällissodassa. Venäjän ongelmiin Paasikivi oli tutustunut jo Novgorodin stipendikaudellaan ja sittemmin vanhasuomalaisena poliitikkona, kun hän neuvotteli Suomen asemasta Venäjän väliaikaisen hallituksen edustajien kanssa. Omakohtraiset havainnot olivat suppeita, ja ymmärtääkseen tapahtuneen Paasikivi haki apua kirjallisuudesta. Venäjän uusimpaan kehitykseen hän tutustui venäläisen, saksalaisen, ranskalaisen ja muun kielisen kirjallisuuden avulla.²⁸

Sisällissota poisti Venäjän maailmanpolitiikan näyttämöltä, mutta Paasikivi seurasi Venäjän kehitystä tarkasti. Suomen itenäistyttyä vain bolševikit tunnustivat Suomen itsenäisyyden vuoden 1917 lopulla. Tuossa tilanteessa Leninin hallituksen asema oli epävarma, eikä sen antamalla tunnustuksella ollut suurta kansainvälistä merkitystä.²⁹

Samanaikaisesti Paasikivi oli tunnustelemassa Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa maiden suhtautumista Suomen itsenäisyyteen. Hänen saamansa vastaukset olivat epämääräisiä. Saapuessaan Tornion kautta Suomeen hän joutui pidätetyksi ja totesi venäläisten hallitsevan maata. Siksi hän suhtautui kansankomissaarien neuvoston antamaan tunnustukseen skeptisesti.³⁰

Tunnustaessaan Suomen riippumattomuuden kansankomissaarien neuvosto esitti venäläis-suomalaisen komission perustamista Suomen Venäjältä eroamisen aiheuttamien asioiden

selvittämiseksi. Eduskunta valitsi 18.1.1918 komission suomalaisiksi jäseniksi Paasikiven, Lars Krogiuksen, Leo Ehrnroothin, Oswald Sivénin, Emil Valpas-Hännisen, Oskari Tokoin ja Evert Huttusen. K. J. Ståhlberg ehdotti komissioon Paasikiveä, joka oli kielitaitoinen ja hyvin Venäjän suhteisiin perehtynyt. Hänet valittiin suomalaisen osapuolen puheenjohtajaksi 26.1.1918. Sihteeriksi kutsuttiin Venäjän armeijassa palvellut everstiluutnantti Boris Gyllenbögel. Hän laati välittömästi muistion rajakysymyksistä. Hänen mukaansa Uudenkirkon–Kivennavan alueella ei ollut Suomelle sotilaallista merkitystä. Pitäjät voitaisiin muualta saatavia korvauksia vastaan luovuttaa Venäjälle. Valmisteluja piti jatkaa 28.1.1918, mutta Helsingissä puhjennut vallankumous esti kokoontumisen.³¹

Vuosien 1918–1920 kuluessa näytti, että vallankumous kukistuisi ja monarkia palaisi. Tätä Paasikivi piti uhkaavana kehityksenä Suomelle, sillä valkoiset venäläiset eivät tunnustaneet Suomen itsenäisyyttä. Vuodelta 1918 olevan päiväkirjamerkinnän mukaan Paasikivi toivoi sisällissodan jatkuvan ja bolševismien edelleen heikentävän Venäjää.³²

Keväällä 1918 Saksa oli voimissaan ja Suomessa luotettiin sen tukeen. Saksalaisten valloitettua Helsingin Paasikivi pohti Suomen asemaa. Mietelmissään 10.4.1918 hän toteaa: ”Miten voidaan Suomen itsenäisyys säilyttää ja puolustaa Venäjää vastaan?” Paasikivi arveli, että voimistuttuaan Venäjä haluaa entisen rajaansa takaisin eikä Suomi mitenkään kykenisi käymään Venäjän vastaista puolustussotaa. Siksi Suomen olisi liittouduttava Saksan kanssa. Ensi vaiheena olisi luoda monarkia, jolla olisi suhteet ulkomaiden, ennen muuta Saksan, hallitsijahuoneisiin. Läntiset suurvallat eivät pystyisi antamaan riittävää tukea Venäjää vastaan. Useimpien valkoisten suomalaisten tavoin Paasikivi oli kiitollinen Saksalle Suomen vapauttamisesta punaisesta hirmuvallasta.³³

Sisällissodan päättymisen jälkeen eduskunta aloitti työnsä 15.5.1918, ja 18. toukokuuta senaatin talousosasto esitti, että eduskunta valtuuttaisi senaatin esittämään korkeimman vallan haltijaksi senaatin puheenjohtajan P. E. Svinhufvudin. Esitys hyväksyttiin vielä samana päivänä.³⁴ Svinhufvud nimitti 27. toukokuuta uuden senaatin varapuheenjohtajan ja talousosaston kanslian päällikön ja muut hallituksen jäsenet. Päälliköksi eli pääministeriksi tuli Paasikivi. Hallituksesta ei tullut pitkäikäistä, sillä sen harjoittama Saksaan suuntautunut ulkopolitiikka koki ”haaksirikon” Saksan antauduttua marraskuussa 1918.³⁵ Tilanne vakiintui K. J. Ståhlbergin tultua valituksi presidentiksi. Välttämättömänä pidettiin suhteiden luomista naapureihin. Suhteet Ruotsiin normalisoituivat Ahvenanmaan kysymyksen tultua ratkaistuksi Kansainliiton päätöksellä 24.6.1921. Suurempi ongelma oli rauhansopimuksen solmiminen Neuvosto-Venäjän kanssa. Ongelmaan liittyivät raja-, kansallisuus- ja taloudelliset kysymykset. Edessä olivat suuret geopoliittiset ratkaisut.

Paasikivi ja geopolitiikka

Äkilliset suurpoliittiset tapahtumat nostivat poliittisen maantieteen tiedemiesten piiristä yleisen mielenkiinnon kohteeksi. Paasikivi neuvotteli Saksan Itämeren joukkojen komentajan Rüdiger von der Goltzin kanssa strategisista kysymyksistä. Von der Goltz neuvoi Suomea rakentamaan hyvät suhteet Venäjään ja antamaan periksi rajakysymyksessä Karjalan kannaksella. Rajan ei tulisi kulkea liian lähellä Pietaria. Suomalaiset voisivat luopua Inon linnoituksesta, koska se oli elintärkeä Pietarin puolustukselle. Linnoitus voitaisiin vaihtaa Petsamon satamaan ja eräisiin Itä-Karjalan alueisiin. Eduskunnan porvarilliset ryhmät asettivat valtuuskunnan pohtimaan asiaa. Valtuuskunnan jäsenet Svinhufvud ja Paasikivi yhtyivät von der Goltzin ehdotukseen. Siihen yhtyi myös Suomen sotilasjohto, mutta valtuuskunta asettui 19.6.1918 kielteiselle kannalle.³⁶

Saksa ja Neuvosto-Venäjä olivat solmineet Brest-Litovskin rauhan maaliskuussa, ja Saksan etujen mukaista oli rauha myös Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä. Vastuullisina politiikkoina Svinhufvud ja Paasikivi ymmärsivät asian.

Paasikiven päätelmä heijastaa aikaansa. Bolševikit olivat tuhonneet Venäjän, ja uudet vallanpitäjät olivat arvaamattomia. Koko maan tulevaisuus näytti epäselvältä. Läntiset suurvallat halusivat vanhan Venäjän takaisin eivätkä olleet valmiita tukemaan Suomen taistelua Venäjää vastaan. Saksa oli tunnustanut Neuvosto-Venäjän ja tukenut Suomen itsenäistymistä. Siksi

Suomessa odotettiin Saksalta tukea neuvotteluissa Neuvosto-Venäjän kanssa.

Venäjän jälkeen Saksa oli Paasikiven tärkeä mielenkiinnon kohde. Paasikiven kirjaston perusteella voidaan päätellä hänen tunteneen anglosaksista yhteisöä ja Amerikan Yhdysvaltoja huonosti. Iso-Britannia ja Yhdysvallat tunnustivat toukokuussa 1919 Suomen itsenäisyyden, ja vasta 1920-luvun puolivälistä alkaen kirjastoon on tullut englanninkielistä kirjallisuutta.³⁷

Saksaan tukeutumisella oli maantieteellistä ja geopolitiittista merkitystä. Paasikiven kiinnostus geopolitiikkaan avautuu hänen kirjastonsa avulla. Siellä on runsaasti alan kirjallisuutta. Erityistä mielenkiintoa Paasikivi näyttää tunteneen suurvaltapoliittikkaa kohtaan. Hänellä oli kaikkien suurvaltojen historian yleisesitykset. Tämä ei riittänyt Paasikivelle, joka halusi syventyä suurvaltapolitiikan perusteisiin, teorioihin ja oikeudellisiin käsitteisiin. Hänen kirjastossaan on aikakauden noiden alojen asiantuntijoiden, kuten Rudolf Kjellénin, Oswald Spenglerin ja muiden teoksia.

Paasikivelle läheisin oli ruotsalainen nationalistiskonservatiivinen poliitikko ja tiedemies Rudolf Kjellén, joka ensimmäisenä otti käyttöön sanan geopolitiikka. Sitä ennen oli puhuttu poliittisesta maantieteestä. Paasikivi tutustui Kjelléniin hänen suurteoksensa *Stormakterna I–IV* toisen täydennetyn painoksen ilmestyttyä vuosina 1911–1913. Hän on lukenut tarkasti kaikki teoksen osat. Tästä ovat osoituksena sivujen reunoille tehdyt lukuisat huomautukset ja merkinnät.

Paasikivi ei ollut yksin Kjellén-innostuksensa kanssa. Kjellén oli suosittu 1910-luvun ylioppilaiden keskuudessa. Erityisesti nuorisoa kiinnosti hänen teoriansa orgaanisesta valtiomuodostuksesta ja voimapolitiikasta. Kjellénin teoriat perustuivat suurella määrällä saksalaiseen valtiolliseen ajatteluun ja antoivat henkistä tukea jääkäri liikkeelle.³⁸

Ensimmäisessä osassa Kjellén tarkastelee voipuneita suurvaltoja Turkia, Portugalia, Espanjaa, Hollantia, Ruotsia sekä